համարում նկարագրել համառօտ կերպով, թէ այնուհետեւ ի՞նչ մասնակցութիւն ունեցայ ես, անձամբ, այդ նոր «համայնացած» արդիւնաբերութեան մէջ:

Վերեւ յիշուած նոր «նաւթարդիւնաբերական միութիւնը» տեղաւորուել էր Պետերբուրգում «Նոբէլ Եղբայրների Ընկերակցութեան» սեպհական ընդարձակ շէնքի մէջ, որ նոյնպէս «ազգայնացած» էր, կամ պարզ խօսելով՝ գրաւուած էր, ինչպէս բոլոր անհատական մեծ շէնքերը: Ընտրուած էր մի Յանձնաժողով, որի վրայ պարտականութիւն էր դրուել վարչական մեքենայ ստեղծել նոր «Միութեան» համար: Այս Յանձնաժողովն իր առջեւ ունէր բոլոր նախկին վարիչների եւ պաշտօնեաների ցուցակը, որոնցից պէտք է ընտրէր յարմար անձեր, ի հարկէ նրանցից, որոնք չէին փախել եւ մնացել էին:

Մի օր այդ նոր նաւթարդիւնաբերական իշխանութիւնից, նրա նախագահ Ֆրիդմանի ստորագրութեամբ մի պաշտօնական թուղթ եմ ստանում, որտեղ ասուած էր թէ ես «արձակուած եմ բոլոր այն վարչական պաշտօններից, որ ես վարել էի մինչեւ Յեղափոխութիւնը, զանազան, այժմ լուծուած, ընկերութիւնների մէջ, բայց իրաւունք չունէի հրաժարուելու այն պաշտօնից, որ Յանձնաժողովը յարմար կը գտնէր ինձ համար»: Հրամանը կտրուկ էր. ինձ մնում էր միայն հնազանդուել: Բարեբախտաբար Յանձնաժողովն, որի անդամների մէջ հին ծանօթներ եւ պաշտօնակիցներ ունէի, շատ անարգ պաշտօնի չկոչեց ինձ: Նոր հրամանագիր առի, որով նշանակւում էի «Նաւթային ապրանքների քննիչ»: Երեք ամիս միայն մնացի այդ պաշտօնում եւ պէտք է խոստովանիմ, որ ոչ մի գործ չկատարեցի, որովհետեւ ապրանք չկար, որ քննէի...: Յեղափոխական կառավարութեան կենդրոնատեղին Պետերբուրգից Մոսկուա փոխադրուելուց յետոյ նոր նաւթային իշխանութիւնն իր վարչատեղին Մոսկուա տեղափոխեց, բայց կանխապէս արձակեց իր վարչական կազմի եւ պաշտօնէութեան կէսից աւելին, իբրեւ աւելորդ: Այս աւելորդի մէջ գտնուեցայ եւ ես...: Անդրկովկասի նորածին «անկախ» պետութիւնները, Ազէրբէյջանը, Վրաստանն եւ Հայաստանը հետզհետէ Կարմիր բանակի միջոցով գրաւելուց յետոյ Յեղափոխական Կառավարութիւնը ձեռք զարկեց Բաքուի նաւթային արդիւնաբերութիւնը կազմակերպելու, նոր, համայնավարական հիմքերի վրայ: Բոլոր նաւթային դաշտերն եւ գործարանները պետական սեփականութիւն դարձան, որոնց շահագործումը յանձնուեց մի նոր բազմաճիւղ կազմակերպութեան, որ ընդունեց «Ազէրբէյջանի Նաւթային Կառավարութիւն» կամ համառօտ կերպով Ազնէֆթ (Азнефть) կոչումը: Այնուհետեւ Մոսկուայի «Արտաքին Առեւտրի Ժողկոմատի (Ժողովրդական կոմիսարութիւնը)»[2] սկսեց միջոցներ խորհել ռուսական քարիւղն եւ գործարանական արդիւնքներն ըստ առաջնոյն արտասահմանեան հրապարակների վրայ տարածելու:

Այս նպատակին իրագործելու համար պէտք էր եւրոպական մեծ կենդրոններում յատուկ գրասենեակներ հաստատել եւ որ գլխաւորն ու էականն էր, գործի ընդհանուր ղեկավարութիւնը յանձնել հմուտ եւ վստահելի մասնագէտներին: Երկու կենդրոնատեղի կար, որոնք առաջնակարգ կարեւորութիւն ունէին. Լոնդոնը՝ Անգլիայի եւ հիւսիսային Եւրոպայի համար, եւ Կ. Պոլիսը Մերձաւոր Արեւելքի եւ Եգիպտոսի համար, ուր ամէնից աւելի մուտք ունէին եւ տարածուած էին ռուսական քարիւղն իր զանազան ածանցներովը:

Լոնդոնի համար լիազօր տնօրէն նշանակուեց մոսկուացի մի հայ, Յ. Տ.—Յ., որին շատ լաւ ճանաչում էի, իսկ Մերձաւոր Արեւելքի եւ Եգիպտոսի համար... տողերս գրողը: Նոյն ինքն «Արտաքին Առեւտրի Ժողկոմ» եւ միեւնոյն ժամանակ Լոնդոնի առաջին բոլշեւիքական դեսպան Կրասինի յանձնարարութեամբ, որ ինձ ճանաչում էր դեռ Յեղափոխութիւնը չծագած, Վնէշտորգն ինձ հեռագրով Պետերբուրգից Մոսկուա հրաւիրեց եւ հետս պայմանաւորուեց: Այնուհետեւ Մոսկուայում կազմուած «Նաւթային Սինդիկատն» (Нефтесиндикат) էլ, որի վարչութեան նախագահը (Կրասինի Տեղապահը) եւ փոխ-նախագահը, որ հայ էր,

[2] Ինչպէս յայտնի է «Ընկերվարական Խորհրդային Հանրապետութիւնների Միութեան» մէջ, որոնց թւումն է նաեւ Հայաստանը, միայն Տէրութիւնն իրաւունք ունի երկրից դուրս ապրանք ուղարկել կամ օտար ապրանքը ներմուծել երկրի մէջ: Մասնաւոր անձերին արգելուած է այս առեւտրով պարապելը: Այս նպատակով էլ հաստատուած է այդ ժողկոմատը, որ իր ռուսական համառօտութեան մէջ կոչւում է Внешторг (Վնէշտորգ):

նոյնպէս ճանաչում էին ինձ, հաստատեցին ինձ միեւնոյն պաշտօնում: Այս կրկնակի զօրեղ յանձնարարականներով ես եկայ Բաքու: «Ազնէֆթը» մի փոքր վարանումից յետոյ ոչ միայն իմ լիազօրութիւններս ընդունեց, այլ յատկապէս Բաքուի վերաբերեալ շատ կարեւոր յանձնարարութիւններ տուաւ ինձ: Եւ այսպէս 1922 Յունիսին վերջապէս ես եկայ Կ. Պոլիս, իբրեւ լիազօր տնօրէն ռուսական քարիւղի եւ արդիւնքների վաճառման: Վերջապէս եմ ասում, որովհետեւ մինչեւ Կ. Պոլիս հասնելս, շատ փորձանքներ անցան գլխիցս եւ վտանգալից արկածներ ունեցայ թէ Պետերբուրգում եւ թէ Մոսկուայում: Այս փորձանքների շարքը դեռ չէր վերջացել որովհետեւ Կ. Պոլսում էլ անակնկալ կերպով նոր խոչընդոտ ելաւ դիմացս, որ ոչ միայն վստահութիւն չէր ներշնչում ինձ այլ անկարելի էր դարձնում Մոսկուայի եւ Բաքուի իշխանութիւններից ինձ յանձնուած լուրջ եւ պատասխանատու պաշտօնը գոհացուցիչ կերպով կատարելու: Ուստի լաւագոյն համարեցայ հրաժարականս ներկայացնել ուր հարկն էր եւ մեկնեցայ Եւրոպա, ուր եւ մնացի...:

ՍԱՐՈՒԽԱՆ

ԱՊՏԱԼ ԳՈՒԼԷՃ ՊՕՂՈՍԵԱՆ, Բազմաշէնի ընդարձակ պատմութիւնը — իր հիմնարկութենէն մինչեւ վերջին օրերը: Պոստոն, Տպ. «Պայքար», 1930, 8°, էջք 216: Գին՝ 1·50 դոլ. (պատկերազարդ):

Առաջիկայ աշխատասիրութիւնն այն թանկագին ու հազուագիւտ գործերէն մին է, որոնց վախճանն է հայ ազգին այս կամ այն մասին անցեալը պատկերացնելով անոր ներկայ սերունդին բարոյապէս ոչնչացումի առջեւն առնել, որուն ենթարկուած է հայրենի հողէն կտրուած եւ օտարութեան մէջ ցիր եւ ցան ամէն հայ բեկոր: Այս եղած է նաեւ հեղինակին նպատակը: Սա գեղեցիկ կերպով կը ներկայացնէ իր հայրենի օճախին՝ Խարբերդի աւաններէն միոյն հայ կեանքն, անոր հիմնարկութենէն (1165ին) մինչեւ անոր եղերական վախճանը՝ համաշխարհային պատերազմի առթիւ, հետեւելով հայ կեանքին մտաւոր եւ քաղաքական զարգացման փուլերուն, նկատելով Բազմաշէնի ամէն խաւերն՝ անոր երեխայէն սկսեալ մինչեւ «քաջ տիկինները»: Նա կը պարզէ մեր առջեւ հայ մաքուր, պարզ ու նահապետական ընտանեկան կեանքի հիանալի պատկեր մը իր գեղեցիկ սովորութիւններով (ինչպէս հարսնիքի եւն ժամանակ), հայ ժրաջան ժողովրդեան իր երեսի քրտինքով հայրենի հողին վրայ արտադրած բերքերն եւն: Կը տեսնենք թէ այս ծանր աշխատութիւններու մէջ ալ Բազմաշէնի հայ գիւղացին տոկուն է. քանիցս նա եւս կ'ապրի արհաւիրքի օրեր, որոնք իր երջանիկ խաղաղութիւնը կը վրդովեն. սակայն եւ այնպէս այն անըմբռնելի ուժն, որ զինքն իր հայրենի հողին կը կապէր, թոյլ չէր տար բոլորովին լքել իր ծննդավայրը՝ հարուստ նախնիներու յիշատակարաններով: Քանի՛ քանի՛ անգամ փորձեց Բազմաշէնի հայ ժողովուրդը հակառակ ամէն բռնադատութեանց իր հայրենի օճախին կրակը վառ պահել կամ վերստին արծարծել ու չուրջը նստիլ, նոյն իսկ Տէր-Էլ-Զօրի աքսորավայրը տեսնելէն ետքը — թէեւ ի զուր: Իսկ այսօր հեղինակին այն բաղձանքը՝ Բազմաշէնցիներն օր մը «Հայաստանի մէջ Նոր Խարբերդի կողքին Նոր Բազմաշէն» մը հիմնել՝ է նաեւ գրախօսողին մաղթանքը, ցանկանալով միանգամայն որ պահեն անոնք մինչ այն բարոյական յատկութիւններն, որոնցմով կ'օժտէր հայ մաքուր ընտանիքն իր զաւակները հայրենի հողին վրայ — միակ պայմանը ժողովուրդ մ'յաւերժանայ եւ հետեւաբար բարոյապէս ոչնչանալէ զերծ պահելու համար: Թէեւ Պօղոսեանի գործը բազմակողմանի ընդարձակ է, բայց իր բովանդակութեամբն այնչափ ձգիչ եւ հայ սրտին այնչափ մօտ է որ ընթերցումն աւարտելէն ետքը չյագած մարդու մը պէս սրտի ցաւով կը փակէ գիրքը ընթերցողը:

Հ. Վ. ԻՆԳԼԻՋԵԱՆ

DR. GEORG NIORADZE — Begräbnis- und Totenkultus bei den Chewsuren. Verlag Strecker und Schröder, Stuttgart, 1931. Mit 33 Abbildungen auf Tafeld. 8°, S. 59.

Կաւկաս մին է այն երկրամասերէն, որոնց հետ մարդկային քաղաքակրթութիւնը սերտօրէն կապուած է: Ասոր համար ալ ստէպ գիտնականներու խուզարկութեան ա-

© National Library of Armenia